

TRADE DURING 1908-1910 PERIOD BETWEEN OTTOMAN EMPIRE AND SOUTH AFRICA WHICH WAS UNDER THE BRITISH INFLUENCE

TUĞRUL ARIK *

E-mail: tugrularik@gmail.com

Copyright © 2016 TUĞRUL ARIK. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

In this article which we examine the trade during 1908-1910 period between Ottoman Empire and South Africa which was under the British influence, we first presented a brief history of the commercial relations between Ottoman Empire and the United Kingdom. After that, we gave some information about the economic and commercial structure of South Africa. During our research, we have benefited from two unpublished reports written by two Ottoman consuls. According to the reports written by the head consul of Johannesburg and honorary consul of Cape Town and sent to the Ottoman capital, production volume of South Africa increased throughout the period we have examined. Throughout the period in question that the increase in both agricultural production volume and husbandry production volume and accordingly an increase in foreign trade volume, we have tried to collect data regarding the Ottoman merchants' behaviors. In an environment that Japanese, German and American merchants competed with each other, unfortunately Ottoman merchants could not present a competitive power. Despite Ottoman merchants' weak competitive power, the trade between Ottoman Empire and South Africa increased every year. There were even significant efforts to grow Ottoman tobacco in South Africa. According to the statistics gathered from the reports, we have found some information about the goods and the amounts and values of those goods that were traded between two countries. Despite their incompleteness and discrepancies, these statistics will still be very valuable for further research in the field.

Keywords: Ottoman, South Africa, British, Japan, Trade.

JEL-Classification:

1908-1910 DÖNEMİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU İLE İNGİLİZ ETKİSİNDEKİ GÜNEY AFRIKA ARASINDAKİ TİCARET

ÖZET

1908-1910 dönemine dair, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiliz etkisindeki Güney Afrika arasındaki ticareti ele aldığımız bu makalede; öncelikle Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ticari ilişkilerin kısa bir tarihçesine yer verilmiştir. Daha sonra ise Güney Afrika'nın ekonomik ve ticari yapısı hakkında bilgi sunulmuştur. Bu inceleme esnasında, iki ayrı Osmanlı şehbenderinin kaleme almış oldukları -daha önce yayınlanmamış- raporlardan yararlanılmıştır. Johannesburg Baş Şehbenderi ve Cape Town Fahri Şehbenderi'nin Osmanlı başkentine ilettikleri bilgilere göre; Güney Afrika'nın üretim hacmi, ele aldığımız dönem boyunca artış

eğilimindedir. Gerek zirai üretimin gerekse hayvancılık sektöründeki üretimin ve bununla birlikte dış ticaret hacminin artmakta olduğu sözkonusu dönemde; Osmanlı tacirlerinin davranışları hakkında da bilgi toplanmaya çalışılmıştır. Japon, Alman ve Amerikan tacirlerin birbirleriyle ve yerel tacirlerle rekabete girdikleri bir ortamda; ne yazık ki Osmanlı tacirleri fazla bir rekabet gücü gösterememişlerdir. Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu ile Güney Afrika arasındaki ticaret her geçen sene artış göstermiştir. Hatta Osmanlı tütünlerinin, Güney Afrika’da üretilmesi için önemli çabalar harcanmıştır. Raporlardan elde edilen istatistiklere göre iki taraf arasında ticarete konu olan ürünler, bu ürünlerin miktarları ve kıymetleri hakkında da bilgi sahibi olunmuştur. Her ne kadar eksiksiz ve tam tutarlı olmasalar da bu istatistiklerden, daha kapsamlı çalışmalar yapma noktasında yararlanmak pek mümkündür.

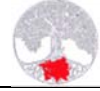
Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Güney Afrika, İngiliz, Japonya, Ticaret.

I. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere Krallığı arasındaki iktisadi ilişkilerin resmi olarak başlangıcı, 1580 yılı olarak kabul edilmektedir. Zira 1580 senesinde, dönemin İngiliz Kraliçesi ve Osmanlı Padişahı; diğer bir deyişle I. Elizabeth ile III. Murad arasındaki mektuplaşmalar neticesinde, Osmanlı padişahı tarafından İngilizlere 22 maddelik kapitülasyon halinde imtiyazlar tanınmıştır. (Kurat, 1949: 19-24)

Her ne kadar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkinin resmi olarak tesis edilmesinin başlangıcı, bu ahidnamenin verilmesi olarak gözüksün de; bu tarihten evvel de zaten Osmanlılar ile kimi İngiliz tüccarlar arasında irtibat sağlanmıştı. Bir İngiliz taciri olarak tanınan Anthony Jenkinson isimli şahıs, 1553 yılında Halep kentinde Osmanlı Padişahı I. Süleyman yani Kanuni Sultan Süleyman ile bir görüşme yapmıştı. Bu kişi, yapmış olduğu görüşmenin neticesinde; şahsi olarak Osmanlı toprakları üzerinde ticaret yapma imtiyazı elde etmiştir. Ancak bu izin çerçevesinde Jenkinson eğer ticaret yapmak isterse; Osmanlı toprakları üzerinde ticaret yapma imtiyazına sahip bir devletin himayesinde işlerini yürütmek zorundaydı. Bu şartla geçerli olan bu ticaret yapma imkanından Jenkinson’un faydalandığına, herhangi bir ticari faaliyete giriştiğine dair bir belge günümüze ulaşmamıştır. Daha sonraki yıllarda da Jenkinson haricinde birkaç tüccara daha Osmanlı makamlarınca bu tür izinler verilmiştir. (Burian, 1951: 1-41)

1580 yılının Mayıs ayında elde edilen ticari imtiyazların ardından ise İngiliz hükümeti, kendisini Türkiye toprakları gibi uzak bir ülke ile ticaret yapma noktasında yeterli görmemiştir. Ciddi bir çaba isteyen böylesine önemli bir işin ancak; birçok tüccarın bir araya gelerek ortak hareket edebileceği, teşkilat yapısı sağlam bir çatı altında mümkün olabileceğini tasavvur etmişlerdir. Bu amaçla kurulması düşünülen anonim şirkete, İngiliz toprakları ile Osmanlı

toprakları arasında ticaret yapmada tekel hakkı tanınmak suretiyle, kurulacak şirketin yani kumpanyanın güvenilirliğinin ve sürekliliğinin sağlanması da amaçlanmıştır. Bu minvalde -12 kişiden oluşan bir tüccarlar birliğine yedi yıl süresince tekel hakkı veren- Kraliçe Elizabeth'in de teşvikiyle 11 Eylül 1581 tarihinde, Türkiye Kumpanyası ismiyle maruf bir anonim şirket ihdas edilmiştir. (Wood, 2013)

Bu süreçte İngilizler, ulaşabildikleri başka bölgeler ile de ticaretlerini geliştirmek niyetiyle adımlar atmakta ve bu amaçla da kumpanyalar tesis etmekteydiler. Bu kumpanyalardan biri de Venedik toprakları ve sömürgeleri ile ticaret yapma tekel hakkına sahip olan Venedik Kumpanyası idi. Türkiye ve Venedik kumpanyaları, coğrafik olarak birbirine bitişik olarak tasvir edebileceğimiz bir alan üzerinde ticaretlerini yürütmekteydiler. Zaman içerisinde edinilen tecrübeler neticesinde İngiliz yetkililerince, bu iki kumpanyanın tek çatı altında toplanmasında fayda görülmüştür.

Her iki kumpanyaya tanınan tekel haklarının sonuna yaklaşıldığında yapılan görüşmeler sonucunda “The Governer and Company of Merchants of the Levant” isimli –kısaca Levant Kumpanyası- bir anonim şirket, 7 Ocak 1592 tarihinde kurulmuştur. Türkiye ve Venedik toprakları ile ticaret yapma tekel hakkı, çatısı altında 53 tüccarın toplandığı bu şirkete, 12 yıl süreyle verilmiştir. Bu yeni şirketin ticaret sahası içerisinde yer alan belli başlı limanlar olarak; İstanbul, İzmir, İskenderun, Kıbrıs, Sakız, Venedik, Venedik sömürgeleri olarak Zanta, Kefalonya, Cezayir ve Kuzey Afrika limanları sayılabilir.

Levant Kumpanyası eliyle Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ticaret yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Levant Kumpanyası ise 1825 yılında lağvedilmiştir.¹ Bu uzun süre boyunca iki taraf arasındaki ticaret hacmi, dönemin ve çevre bölgelerin şartları çerçevesinde önemli değişimler göstermiştir. (Arık, 2015) 1825 yılından sonra ise iki memleket arasındaki ticari ilişkilerin yapısal bir dönüşüme uğradığı da tarihi bir gerçektir.²

¹ Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ticari ilişkilerin detayları için Bkz. Kütükoğlu, M. S. (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.; Kütükoğlu, M. S. (1976). *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri II (1838-1850)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.; Arık, Tuğrul. (Nisan 2015). *19. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İktisadi İlişkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

² Ayrıntılı bilgiler için Bkz. Kurmuş, O. (2012). *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*. (İkinci Basım). İstanbul: Yordam Kitap.; Novıçev, A. D. (1979). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*. Çev., Nabi Dinçer. Ankara: Onur Yayınları.

Biz bu makalenin kapsamı gereği, iki taraf arasındaki ticari ilişkilerin seyrinin ayrıntılarına girmeyi gerekli bulmuyoruz. Gerek 1825 yılına kadar Levant Kumpanyası marifetiyle yürütülen ticari ilişkilerin gerekse daha sonraki süreçte yaşanan gelişmelerin detaylarına inmeden; doğrudan ekonomik açıdan İngiliz etkisinde bulunan Güney Afrika ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaretin birkaç senelik dönemdeki haline odaklanmak istemekteyiz. Bu sebeple öncelikle genel olarak Güney Afrika'nın 1908-1910 dönemindeki ticari haline ve potansiyeline dair bilgiler sunacağız.

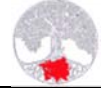
2. 1908-1910 DÖNEMİNDE GÜNEY AFRIKA'NIN ÜRETİM VE TİCARET YAPISI

Bu başlık altında paylaşacağımız bilgiler Osmanlı İmparatorluğu'nun Johannesburg Baş Şehbenderi Ohannes Bey'in bir raporundan elde edilmiştir. Bu raporda, Güney Afrika'da üretilen ürünler tasnif edilmiş ve bu ürünler hakkında ayrıntılı olarak bilgi sunulmuştur. Ayrıca bu rapor içerisinde Osmanlı İmparatorluğu ile Güney Afrika arasındaki ticarete dair ayrıntılı istatistikler ihtiva eden bir tablo da yer almaktadır.³

Ohannes Bey'in raporuna göre, Güney Afrika'nın zenginliğinde ziraat alanında yetiştirilen ürünlerin etkisi büyüktür. Zira Güney Afrika'nın henüz tarıma açılmamış çok geniş arazileri vardır. Bununla birlikte; bölgenin ikliminin yumuşaklığı ve toprağının engebesinin az oluşu sebebiyle suyun geçtiği yerlerin ziraate uygun yerler oluşu, Güney Afrika topraklarını ziraatin gelişmesi için çok müsait bir hale getirmiştir. Bu noktada yapılacak şeyler; uygun miktarda sermayenin bu işe tahsis edilmesi ve su ile sabanın temin edilerek gerekli yerlere ulaştırılmasıdır. Böylece 1910 senesi ortamında çok kısa bir sürede Güney Afrika'nın zirai üretiminin çok yüksek oranlarda arttırılabileceği düşünülmektedir.

1912 senesindeki mevcut duruma göre; Güney Afrika'nın üretmiş olduğu zirai ürünler içerisinde en çok paya sahip olanı mısır buğdayıdır. Mısır buğdayının ihracatı, 1906-1910 döneminde dikkat çekici bir şekilde artış göstermiştir. Ayrıca bu ürünün ihracatı için tasarılar geliştirmeye de başlanalı ancak dört sene kadar bir zaman geçtiği ve bu tasarının da şimendifer

³ Bu rapor daha önce yayınlanmamıştır. Bu başlık altında sunacağımız bilgiler tamamıyla bu mezkur rapordan elde edilmiştir. Bkz. Ohannes Bey. (Rumi 1328/ Miladi 1912-1913). *“İngiltere - Güney Afrika – Johannesburg Baş Şehbenderliği Raporu”*. Ticaret Layihaları, 6: 78-88.

kumpanyası sayesinde hızla faaliyet alanı bulduğu hususları da raporda zikredilmiştir. Sözkonusu kumpanya 1907 senesinde birçok tedbirler almış ve tarifeler oluşturarak işleme koymuştur. Bu sayede Güney Afrika'nın mısır buğdayı, Avrupa piyasalarında gereği gibi önemli bir mevki kazanmaya başlamıştır. Sözkonusu dönemde ihraç edilen mısır buğdayının tahmini değeri ise şöyledir: 1906 senesinde 2.898 İngiliz Lirası, 1907 senesinde 184.534, 1908 senesinde 620.696, 1909 senesinde 660.547 ve 1910 senesinde 693.413 İngiliz Lirasıdır. Görüldüğü üzere 1906 yılından 1908 senesine kadar mısır buğdayının ihracatı bir önceki seneye karşılaştırmaya gerek kalmayacak şekilde olağanüstü bir artış göstermiştir. Bunun nedeni, zikredildiği üzere alınmış olunan tedbirlerdir. Sonraki iki sene boyunca ise ihracat hacmi bir dengeye oturmuş görünmektedir.

Bu süreçte yulaf üretiminin de artış gösterdiği ve ihracata konu olduğu zikredilmektedir. Bu ilerlemenin görüldüğü bölge ise özellikle Cape Town'dur. Aynı şekilde kaba yonca üretiminde de çok ilerleme gösterilmiştir ki bu ürünün çok verimli olduğu ve senede birkaç kere mahsul alınabildiği raporda ayrıca belirtilmiştir.

O senelerde Güney Afrika'daki tütün üretimi de gelecek vaatetmektedir. Güney Afrika'nın kuzeyinde yer alan bölgelerden biri olan Transvaal bölgesinde, daha çok iç tüketime mahsus türlerde tütün üretimi yapılırken; bir diğer bölge olan Rustenburg'da ise yetiştirilen tütünün üretim şartlarında yapılacak bir iyileştirmeye birlikte ihracata yönelik üretimin de mümkün olabileceği işaret edilmiştir. Dolayısıyla Rustenburg'da yetişen cinsteki tütünün üretim miktarının arttırılmasında fayda olacağı değerlendirilmektedir. Pipo için üretilen tütünün ise iyi bir şöhretinin olduğu söylenmektedir.

Cape Town bölgesinde yetiştirilen tütünlerin kalitesi ise düşük seviyededir. Bu sebeple bölgede Osmanlı tütününün yetiştirilmesine çalışılmış fakat 1912 senesi zarfında bu girişimler henüz tamamlanma imkanını bulamamıştır. Bu tip üretimin artış gösterdiği bölge ise Rodezya bölgesidir. Yedi sene içerisinde Rodezya'da üretilen tütün miktarı 2.000 libreden 463.852 libreye çıkabilmiştir. İlk sene üretim 2.000 libreden 12.000 libreye çıkmış, sonraki senelerde ise 20.000 libre, 80.000 libre, 240.000 libre ve 395.468 libre üretim gerçekleştirilmiştir ki bu trend devam ederek 1912 senesindeki üretim miktarı da 463.852 libre seviyesinde gerçekleşebilmiştir.

Tabiatıyla kurulan organizasyon çerçevesinde "British South Africa Company" isimli kumpanya; tütünlerin toplanması, sandığa konulması ve satılması için merkez depoları tesis

etmiştir. Bu depolardan Amerikan tütününe mahsus olanı Salisbury şehrinde yer alırken, Osmanlı tütünlerine mahsus olanı farklı bir şehirde yer almaktadır. Adı geçen kumpanya, güney Rodezya'da yetişen Osmanlı tütünlerinin tamamını belli bir bedel karşılığında satın alma hakkını yüklenmiştir. Bu sebeple de alım-satım açısından bir güven ortamı oluşmuş ve bölgede üretim, gittikçe daha da artma eğilimi göstermiştir.

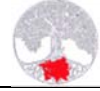
Yine 1910 senesinden birkaç yıl evvel, Güney Afrika'da pamuk üretimi ve pamuk yağı üretimi konusunda adımlar atılmıştır. Girişilen tecrübi faaliyetler sonucunda bölgeler açısından bakıldığında en iyi neticeyi veren bölge Kuzey Transvaal bölgesi olmuştur. Buranın ikliminin pamuk üretimine çok elverişli olması ileriki senelerde pamuk üretimindeki artış için büyük ümitler doğurmuştur.

Güney Afrika'nın ihraç ettiği ürünler arasında meyveler de bulunmaktadır. Bunlar arasında zikredilmeye değer olanlar ise kayısı, şeftali, nektarin, erik, armut, elma, üzüm, ananas ve portakaldır. Bu meyveler en çok Cape Town bölgesinden gönderilmektedir. Meyvelerin Avrupa'ya en uygun şartlarda gönderilmesi için tüm tedbirler büyük bir ihtimamla alınmaktadır. Ayrıca ihracatla ilgilenmek için hem Londra'da -genel işlere bakan- bir acente vardır hem de komisyoner tarzında özel vekiller mevcuttur. Bunlar vasıtasıyla meyve ihracatı sağlanmaktadır. Transvaal bölgesinde hükümet, tüm meyvelerin özellikle de mandalina ve portakalın ihracatını geliştirmek için cidden gayret göstermektedir. Bu minvalde hükümet, şimendifer nakliyesinin masrafını düşürmek için bazı ücretlerde fazlasıyla indirimde gitmiştir.

Güney Afrika'nın Natal bölgesinde ise çay, kahve, şeker kamışı ve akasya kabuğu üretimi yapılmakta ve üretilen ürünler Londra, Anvers ve Hamburg şehirlerine⁴ sevkedilmektedirler.

Ohannes Bey, Güney Afrika'da zirai üretimin yanısıra hayvancılığa dair üretimde de gelişmelerin gözlemlendiğini anlatmaktadır. Hatta Güney Afrika'daki hayvancılığı, zirai faaliyetlerden daha eski tarihlere dayandırarak; hayvan neslinin ehlileştirilip çoğaltılması çabalarının tarım ve maden üretiminden daha önceki devirlerde de var olduğundan bahsetmektedir. Ancak hayvanların çoğaltılması çabalarının, bilimsel yöntemler tatbik edilerek yapılmasına ise yakın bir zamanda başladığını söylemektedir. Zaten bilimsel yöntemler de

⁴ 1900'li yılların başlarında Anvers, Hamburg başta olmak üzere önemli Avrupa şehirleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticari faaliyetler için ayrıca Bkz. Arık, T. (2009). *20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Avrupa'dan ithal edilmektedir. İthal edilen bu yöntemler ile girişilen çabaların, her sene hissedilecek miktarda daha iyi sonuçlar vermekte olduğu görülmüştür. 1912 senesinde Güney Afrika'da boynuzlu hayvanların sayısının 6.000.000 taneden fazla olduğu tahmin edilmiştir ki bu da sözkonusu çabaların başarısını göstermektedir.

Bununla birlikte hayvancılık alanındaki bir faaliyet dalı olarak, yün üretiminden bahsedilebilir. Daha önceleri düşük bir seviyede kalmış olan “Mohair” (Tiftik) üretimi, büyük bir mesafe katederek ciddi bir ilerleme göstermiş ve 1905 senesinden beri yün fiyatları, gittikçe artarak memnuniyet verici bir seviyeye erişmiştir. Ayrıca Güney Afrika'ya mahsus hayvanlardan olan deve kuşu üretimi de yüksek bir seviyeye çıkarılabilmektedir. Bu hayvanlardan elde edilen deve kuşu tüyü ihracatının miktarı, 1910'lu yılların başında yıllık 2.000.000 İngiliz Lirası mertebesindedir.

Tüm bu dış ticaret faaliyetleri, pek tabii ki belli bir gümrük sistemi dahilinde vücuda gelmektedir. Ele aldığımız dönemde, Güney Afrika'da işleyen gümrük sistemine dair az da olsa bilgi sunmakta fayda mülahaza etmekteyiz.

3. GÜNEY AFRIKA'DAKİ GÜMRÜK SİSTEMİ

Bu raporun kaleme alındığı dönem açısından bakarsak görülmektedir ki; İngiltere, Güney Afrika'da hüküm sürerken bir “gümrük ittifadı” vücuda getirmiştir. Bu sistem içerisinde ülkeye ithal edilmeye konu olan mallardan alınan vergiler, düzenli bir tarifeye tabi tutulmuştur. Diğer yandan bu sistemin, siyaseten ciddi bir mahiyet taşıdığı muhakkaktır. Güney Afrika Gümrükler İttifadı başlıklı ilgili kanun, 31 Mayıs 1910 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ohannes Bey'in bu raporu kaleme aldığı günlerde ise, eski tarifiedeki düzeltmeleri gerçekleştirmek üzere Güney Afrika Parlamentosu'na bir layiha sunulmuştur. Bu layiha vesilesiyle uygulamada herhangi bir gecikmenin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.

İthal olunan mallar altı kısımda sınıflandırılmıştır. Birinci kısma ait eşyadan, vergiler peşin olarak alınmaktadır. Mesela; zeytinyağların her bir şişesinden, hububatın her bir 100 libresinden, maden kömürünün her bir tonundan, hayvanların her bir başından diyerek belli vergi miktarları belirlenmiştir.

İkinci kısma ait mallar; ayakkabılar, matbuat türünde ürünler ve arabalardır. Bu ürünlerin değeri üzerinden % 25 oranında vergi alınmaktadır. Üçüncü ve dördüncü kısımlara ait mallar ise özellikle değerleri dikkate alınarak vergi tarh edilen ürünlerden oluşmaktadır. Bu ürünlerin ne olduğuna dair raporda bir bilgi yoktur ancak üçüncü kısma tabi olan ürünlerden % 25, dördüncü kısma tabi olan ürünlerden ise sadece % 3 oranında vergi alındığı bildirilmiştir.

Beşinci kısım diye tasnif olunan mallar gümrük vergisinden muaf olan ürünlerden oluşmaktayken; sayılan beş kısma da dahil olmayan ürünler ise altıncı kısım başlığı altında toplanmıştır. Altıncı kısımdaki ürünlerden alınan gümrük vergisi oranı % 15'tir.

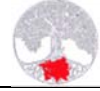
Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki; İngiltere'nin üretmiş olduğu tüm tarım ve sanayi ürünleri, 24 Mart 1906 tarihli gümrük mukavelenamesinin üçüncü maddesi gereğince gümrük tarifesinde izah edilmiş olan kısıtsızlık haklarına sahiptir. Güney Afrika'da zaten oktrua (şehre giren şeylerden alınan vergi) vergisi de yoktur.

Ohannes Bey raporuna son verirken; Osmanlı ürünlerinin Güney Afrika'ya⁵ nasıl gönderilmesi gerektiğine dair de fikirlerini sunmuştur. O'na göre; daha önceden haklarında bilgi vermiş olduğu ürünlerin, Güney Afrika'ya Napoli ve yahut da Marsilya yoluyla gönderilmesi gerekmektedir. Çünkü bu limanlardan Güney Afrika'ya ayda bir sefer olmak üzere düzenli sefer düzenleyen iki değişik kumpanya vardır. Bu kumpanyalar yardımıyla Güney Afrika'ya gönderilecek ürünlerden Transvaal'e gidecek olan eşyalar, Lourenço Marques limanına çıkarılacaktır. Aynı şekilde Natal bölgesine gidecek olan ürünler ise Durban limanına çıkarılacaktır. Cape Town'a gidecek ürünlerin çıkarılacağı liman ise bölgeyle aynı ismi taşıyan Cape Town limanıdır.

Ayrıca ilginç bir bilgi daha vardır ki o da şudur: Güney Afrika'ya gönderilen Osmanlı ürünlerinin, varacakları yere İngiliz ürünüymiş gibi İngiltere yoluyla gönderilmekte olduğunu Cape Town Fahri Şehbenderi'nin raporundan öğrenmekteyiz.⁶ Çünkü İngiliz ürünlerinden alınan gümrük vergisi oranı diğer yabancı ürünlere nispeten % 3 daha azdır.

⁵ Elimizdeki metinde, "Afrika" kelimesi bir yerde -yanlışlıkla olduğunu zannettiğimiz bir şekilde- "Amerika" diye basılmıştır. Zira Osmanlıca yazılış şekilleri bakımından iki kelime arasında sadece bir harf fark vardır. Bunu düzelterek kullanıyoruz.

⁶ Rapordaki tüm bilgiler için Bkz. (Rumi 1327/ Miladi 1911-1912). "İngiltere - Güney Afrika – Cape Town Fahri Şehbenderliği Raporu". Ticaret Layihaları, 4: 123-126.

Makalemizin bir sonraki alt başlığı altında, hem Johannesburg Baş Şehbenderi Ohannes Bey'in elde edip Osmanlı başkentine yollamış olduğu istatistikleri bir tablo halinde sunacağız hem de bu istatistikleri doğrulama, yanlışlama ve destekleme açılarından yardımcı olması için dönemin Cape Town Fahri Şehbenderi'nin raporundaki istatistiklere yer vereceğiz.

4. 1908-1910 DÖNEMİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN GÜNEY AFRIKA'YA İHRAÇ EDİLEN ÜRÜNLER

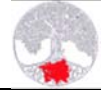
Evvela şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; Güney Afrika'nın sözkonusu dönemdeki genel dış ticaret hacmindeki artışla uyumlu bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu ile Güney Afrika arasındaki ticarete de bir artış gerçekleşmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz iki farklı rapordaki bilgiler ayrı ayrı olarak ticarete konu olan bütün ürünleri kapsamadığından; iki ülke arasındaki toplam ticareti eksiksiz olarak tespit etmek de mümkün olmuyor. Ancak bir raporda yer almayan bazı ürünlere diğer raporda rastlayabiliyoruz. Böylece iki ülke arasındaki ticaretin büyük çoğunluğunu görmek mümkün oluyor ki bu da ticaret hacmindeki artışı net bir şekilde göstermektedir.

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu'ndan Güney Afrika'ya İhraç Edilen Ürünlerin Cinsi, Miktarları ve Kıymetleri

Eşyanın Cinsi	1908 Senesinde		1909 Senesinde		1910 Senesinde	
	Miktar	Kıymet	Miktar	Kıymet	Miktar	Kıymet
At	4	360			1	60
Mamul Eşya		13		3		14
Bakır Eşya		18				8
Fırçacılığa Aid Eşya		11				

Parça Üzerine İşlenmiş Kataniyye		17		120		48
Pamuktan Yapılmış Örtüler		7				1
Diğer Kataniyye Ürünleri		117		142		71
Odun Kömürü		1				
Tefârîk		3			3	
Eczâ-yı İспенçiyariyye		621				
Afyon	788	535	324	209	447	331
Eczâ-yı Saire		9		81		99
Mazı			7239	35	7225	31
		22		6		24
Tüpler				6		
Sade Yağ	1132	42	210	14	730	29
Elektrik Ürünleri		10	17			
Bisküvi			17			
Çörek	30	1				
Peynir	1234	43	1711	49	2331	73
Hindiba					672	6
Kakao	706	35	3244	104		
Ham Kahve	22435	687	23102	711	13070	452
Kavrulmuş Kahve	3729	148	348	22	19	1
Bal	35	1				
Ot	560	2				
-					246	2
Şekerleme	32	1	35	2	11	
Şekerciliğe Aid Mevad	8849	168	6283	117	9003	164
Kuru Fasulye	4050	20	1693	10	8844	46
Buğday Unu	22993	108	400	2	4477	19
Mısır Unu					100	1
Hububat	2224	7	1652	8		
Arpa			12060	110		
Deri	6274	33	468	2	3151	22
Buğday	760	4				
Yulaf			7500		1000	6
Muhtelif Tohumlar					320	2
Una İlişkinTerkibat		15			50	1
Gıdaya Aid Müstahzarât						21
Nohut Unu					72	2
Diğer Terkibat			340	2	5582	35
İç yağı	42	1				
Kuru yahut Tütün Bâligi	215	3	1225	28	100	2
Konserve Balık	1123	16	1879	7	764	25
Bâm	1907	73	4016	151	4341	131
Hurma	1447223	8162	1649288	9646	1833591	11049

Kuş Üzüümü	371944	5893	426452	4736	460076	6989
Kuru İncir					179370	2956
Kuru Erik					56	1
Diğer Kuru Meyveler	169219	2317	183289	2682	126705	496
Fındık					208	6
Ceviz	5426	98			18977	182
Diğer Cevizler			3349	86	2543	55
Konserve Meyveler	12600	176	4073	67	12458	178
Taze Meyveler		295				46
Meyve Assâreleri				2		9
Zeytin Yağı	3067	461	453	125	1907	348
Konserve Et			420	25		
Turşuluk Küçük Hıyar	92	4	45	2		
Salçalar	163	3			384	13
Baharat	223	4	429	22	329	8
Gıdâî Tohumlar	265	1	483	2	448	2
Tarçın					380	9
Kuru Zencefil			951	16	212	5
Misket			112	3		
Urrak	483	192	31	10	25	6
Konyak	962	357	33	4	115	75
Rom					1	3
Meşrubat	57	35	50	20	92	34
Tapyoka					1126	10
Soğan	56768	211				
Konserve Sebzeler	1039	9	3716	27	1073	14
% 20 İspirto İçeren Şarâb	102	27	73	16	36	14
% 20'den Fazla İspirto İçeren Şarâb	769	195	29	13	15	7
Diğer Gıdâî Ürünler		64		79		40
Yukarıda Gösterilen Gıdaların Toplamı	İngiliz Lirası	19917		18940		23700
Halılar		1072		1059		2298
Diğer Ev Eşyaları		41		3		57
Züccaciye Kapkacakları						4
Çerçiliğe Aid Eşya		1094		103		197
Şapkalar					40	20
Hırdavatçılığa Aid Eşya		55				
Deriler		39		25		77
Boynuzlar		28		9		7
Kunduralar	131	68	85	36	134	42
Fabrikadan Geçmiş Kösele				3		2
Bez		9		11		6
Sınâî Makineler						23
-		114		14		34
Reçine Yağı					20	7

22		1908-1910 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu ile İngiliz Etkisindeki Güney Afrika Arasındaki Ticaret
----	---	---

Hindistan Cevizi Yağı					1	1
Cevheri Yağlar		71		21		53
Katran Yağı					1014	34
Sair Yağlar			20	5		
Bendiyye Levazımatı	4	4				2
İtriyyat		37		7		64
Kokulu İspirtolar			2	6		
Gümüş Kapkacaklar				2		
Cıva			112	16		
Tohumlar	1110	227		994		2323
Kuş Yemi	42897	178	340820	1638	289996	1454
İpekten Mamuller		130				7
Matbu Kitaplar						4
Matbuatı Saire						2
Ahcar (Taşlar)				2		2
Sahaflığa Aid Eşya		45				30
Kalaydan Mamul Eşya				5		
İşlenmemiş Tütün	119320	9715	226321	14927	169728	55875
Sigaralar	14227	3950	13519	3059	32705	1715
İşlenmiş Tütün	282	35	357	17	815	111
Pipo ve Tütün İçenlere Mahsus Eşya						14
Süse Aid Eşya		64				7
Çam Tahtası					648	32
Tablodaki Toplam		38632		41486		88786

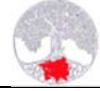
Kaynak: Ohannes Bey. (Rumi 1328/ Miladi 1912-1913). “İngiltere - Güney Afrika – Johannesburg Baş Şehbenderliği Raporu”. 6: 83-88.

Bu tablodaki bilgilere ilaveten şunu da söyleyelim ki; Ohannes Bey’in raporuna göre 1910 senesinde Güney Afrika’dan Türkiye’ye gerçekleşen ihracat ise 496 İngiliz Lirası değerindeki 12.080 birim konserve balık ürünü olmuştur. Birimin cinsi raporda belirtilmemiştir.

Yukarıdaki tablo içerisinde yer alan istatistikleri yorumlamadan evvel Cape Town Fahri Şehbenderi tarafından gönderilen raporda yer alan istatistikleri içeren tabloyu da sunmakta fayda vardır.

Tablo 2: Osmanlı İmparatorluğu’ndan Güney Afrika’ya İhraç Edilen Bazı Ürünler ve Değerleri (İngiliz Lirası)

Ürünler	1909 Senesi	1910 Senesi
Pamuk Mensucatı	120	48
Diğer Tür Mensucatı	142	71
İlaçlar (Muâlecât)	407	420
Afyon	209	331

Muâlecât ve Mevad-ı Kimyeviyye	81	99
Palamut	35	31
Boya	6	24
Çiğ Kahve	771	452
Badem	151	131
Korint Üzümüyle Âdi Üzüm	4738	6989
Hurma	9646	11049
Kuru İncir	0	2956
Diğer Tür Kuru Meyve	2682	496
Fındık	0	182
Şişede ve Teneke Kutularda Meyve	67	178
Halı	1509	2298
Perde	0	26
Çerçiliğe ve Modaya İlişkin Eşya	103	197
Cıva	994	2323
Çiçek ve Sebze Tohumu	1638	1454
Gayri Mamul Tütün	14927	15875
Sigara	3059	5715
Tablodaki Toplam	41.285	51.345

Kaynak: (Rumi 1327/ Miladi 1911-1912). “İngiltere - Güney Afrika – Cape Town Fahri Şehbenderliği Raporu”. Ticaret Layihaları, 4: 125-126.

Cape Town Fahri Şehbenderi’nin raporunda yer alan istatistiki bilgiler Tablo-2’deki haldedir. Bu raporda yazdığına göre Osmanlı’dan Güney Afrika’ya ihraç edilen ürünlerin toplam değerleri; 1909 senesinde 61.332 İngiliz Lirası, 1910 senesinde ise 77.015 İngiliz Lirasıdır. Bu bilgi, hem Tablo-1’de yer alan ürünlerin toplam değerleri ile hem de Tablo-2’de yer alan ürünlerin toplam değerleriyle uyuşmamaktadır. Bunun nedenini daha önce belirtmiştik. Tablolarda yer alan ürünler listesi eksiksiz değildir.

Ancak dikkatimizi çeken daha önemli bir şey vardır. O da her iki tabloda da yer alan bazı ürünlerin karşılaştırılmasında ortaya çıkan tutarsızlıklardır. Mesela halı ürününün 1909 ve 1910 senelerinde ticarete konu olan değerlerine baktığımızda; sırasıyla Tablo-1’de 1059 ve 2298, Tablo-2’de ise 1509 ve 2298 sayılarıyla karşılaşmaktayız. İlk bakışta da görüleceği üzere 1909 senesine ait sayılarda bir farklılık vardır ve bu bizce çok yüksek ihtimalle bir yazım hatasından kaynaklanmaktadır. Zira 0 ve 5 rakamları yer değiştirmiştir.

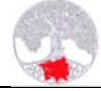
Ayrıca bilhassa halı ürünü için Cape Town Fahri Şehbenderi'nin belirttiği bir husus vardır. Raporda Osmanlı halılarının, Güney Afrika'ya İngiliz halılarıymış gibi İngiltere yoluyla sokulduğu belirtilmektedir. Gümrük vergisi avantajından dolayı yapılan bu faaliyetler, Osmanlı İmparatorluğu ile Güney Afrika arasındaki esas ticaret miktarının da düşük gözükmesine yol açmaktadır. 1910 senesi için şehbenderin tahmin ettiği halı ticaret hacmi ise, resmi olarak gözüken 2.298 İngiliz Lirasının en az iki katıdır.

Dikkatimizi çeken büyük bir hata da işlenmemiş tütün ürünü ile alakalıdır. Aynı karşılaştırmayı işlenmemiş tütün ürünü için yaptığımızda 1909 ve 1910 seneleri için sırasıyla; Tablo-1'de 14.927 ve 55.875, Tablo-2'de ise 14.927 ve 15.875 sayılarıyla karşılaşmaktayız. Bu örnekte de 1910 senesi için yapılmış fahiş bir hata görülmektedir ki bu, yukarıdaki toplam ticaret hacminin yarısından fazlasına tekabül eden 40.000 İngiliz Lirasıdır. Bu da muhtemel bir yazım hatasından kaynaklanmış gibi durmaktadır. Tablo-1'deki bilgilerden yola çıkarsak; ihraç edilen işlenmemiş tütünün miktarında önceki seneye göre bir azalış görülmekte ve doğru sayının 15.875 olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu mantıki yöntem her ürün için uygulanamamaktadır.

Peki bu sayıların hangisinin doğru olduğunu nasıl bilebiliriz? Elimizde mevcut olan bu iki raporda yer alan bilgilerden yola çıkarak bunu tespit etmek mümkün değildir. Herhangi bir mantıki tahmin yürütmek de son derece sakıncalıdır. Dolayısıyla biz istatistikler üzerinde fazla bir yorumda bulunma gereği görmüyoruz. Ancak bu istatistiklerin ileride yapılacak daha kapsamlı çalışmalar için elzem olduğu muhakkaktır. Bu sebeple bu tablolarda yer alan bilgileri çok önemsiyoruz.

Bütün bunlardan sonra; en başta da söylediğimiz gibi, iki taraf arasındaki ticaretin gün geçtikçe artmakta olduğu da tarihi bir gerçektir. Hatta iki taraf arasındaki ticaretin artması için daha fazla mesai harcansa; bu pekala kolaylıkla başarılabilecek bir husustur.

Cape Town Fahri Şehbenderi'nin bu minvalde vermiş olduğu örnek hayli dikkat çekicidir. Güney Afrika'da Japonların faaliyetleri hakkında bilgi sunan şehbender, Türk tacirlerin de Japon tacirlerin izinden gitmesinde fayda görmektedir. Zira Japonlar, Güney Afrika'da mağazalar açmışlardır. Bu mağazalarda, sadece Japonya'daki fabrikalarda üretilmiş ürünleri hem de yüksek fiyatlarla satmaktadırlar. Bu durumda yerli tüccarlar da Japon ürünleri ile bir rekabete girişmişlerdir. Ancak yerli ürünlerin bu rekabette galip gelmesi mümkün olmamış ve rekabet sürecinin sonunda yerli tüccarlar, Japonya'daki toptan satıcılarla doğrudan bağlantıya geçmişlerdir. Böylece Japon ürünleri Güney Afrika'ya Japon tüccarların yanı sıra yerli tüccarlar

eliyle de ithal edilmeye başlanmıştır. Eğer Türkiyeli tacirler de bu tarz hareket ederler ise aynı sürecin Osmanlı ürünleri için de yaşanması mümkün görülmektedir.

İki memleket arasındaki ticaretin gelişmesi için bir başka tavsiye de Alman ve Amerikan tüccarlardan örnek alınarak zikredilmektedir. Çünkü Almanyalı ve Amerikalı tüccarlar, Güney Afrika'ya kendi ürünlerinin numunelerini getirmektedirler. Seyyar bir memur vasıtasıyla bu numuneler, ticarethaneler ziyaret edilerek gösterilmekte ve bu yolla ticarethanelerden siparişler toplanmaktadır. Osmanlı tüccarları da eğer bir kişiyi bu vazife ile Güney Afrika'ya yollarlar ise elde edilecek siparişler ile iki taraf arasındaki ticaretin hızla artması mümkün görülmektedir. Hatta bunun için raporu kaleme alan şehbender, bizzat bu kişi veya kişilere yardımcı olmayı, ticarethanelere tavsiyede bulunmayı taahhüt etmektedir.

Bu örnekte yer alan hususlara Osmanlı tacirleri açısından baktığımızda; Güney Afrika'daki ticaret ortamının, dönemin Avrupa kıtasındaki durumundan pek de farklı olmadığı açıkça görülebilir. Çünkü Osmanlı tacirleri sözkonusu dönemde ticari ürünlerin numunelerini Avrupa ülkelerine götürmek, sergilemek, siparişler toplamak ve mağazalar açmak konularında çok da mesafe katetmemişlerdi. (Arık, 2009)

8. SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiliz tacirler arasındaki ilişkilerin başlangıç tarihi 16. yüzyılın ortalarına dayanır. Ancak 1580 yılında Osmanlı Padişahı eliyle verilen bazı imtiyazlar neticesinde bu ticari ilişki, resmiyet kazanmıştır. Dönemin İngiliz Kraliçesi'nin teşviki ve çabalarıyla kurulan anonim şirket hüviyetindeki kumpanyalar vasıtasıyla, iki ülke arasındaki ticari ilişki yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Ticaret yapma noktasında tekel hakkına sahip olan Levant Kumpanyası'nın 1825 yılında lağvedilmesinden sonra iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde yapısal değişiklikler ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ile Güney Afrika arasındaki ticari ilişkilerin 1908-1910 dönemine odaklandığımız bu makalede; daha evvelki dönemde yaşanmış ticari yapıdaki yapısal değişimler gibi konulara ayrıntılı olarak yer verme gereği görülmemiştir. Ancak sözkonusu dönemde Güney Afrika, ekonomik açıdan İngiliz etkisi altında olduğundan dolayı; Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ticari ilişkilerin tarihçesi hakkında bilgi sahibi olmakta da fayda vardır.

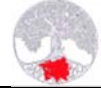
Makalede doğrudan ele alınan dönem, iki Osmanlı şehbenderinin raporlarına dayanılarak incelenmiştir. Bu raporlardaki bilgiler eşliğinde, Güney Afrika'nın 1900'lü yılların başından itibaren gelişen bir üretim yapısına kavuştuğu izlenmiştir. Artık dış ticareti düşünerek üretim yapmaya çalışan Güney Afrika, bilhassa zirai üretimini hızla arttırmak için tecrübi faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Bilhassa hububat, pamuk ve tütün ekiminde; uygun arazilerin ve tohumların seçilmesi, sulanması, teknolojik alet ve bilimsel yöntemlerden yararlanılması gibi konular gündemdedir. Zirai üretimin yanısıra hayvancılık sektöründe ve diğer üretim alanlarında da benzer gelişmeler izlenmektedir.

Japonya, Almanya, Amerika gibi ülkelerden tacirler Güney Afrika'ya gelmekte, alım-satım yapmak istedikleri ürünler hakkında bilgi toplamaktadırlar. Satmak istedikleri ürünlerin numunelerini Güney Afrika'ya getirmek, ticarethaneleri ziyaret ederek ürünlerini tanıtmak, siparişler toplamak ve hatta Güney Afrika'da mağazalar açmak yabancı tüccarların olağan faaliyetleri arasında sayılmaktadır. Yabancı tacirler ile rekabet edebilmek içinse yerel tüccarların da dış ticarete gün geçtikçe daha fazla rol üstlenmeye çalıştıkları tespit edilmiştir.

Bu tarz faaliyetlerin, Osmanlı tacirleri tarafından da tatbik edildiğine dair pek bir bilgi bulunamamıştır. Her ne kadar Güney Afrika ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret hacmi, yukarıda izah edilen tabloyla uyumlu bir şekilde artış gösterse de; 1912 senesine gelindiğinde dahi bireysel olarak Osmanlı tacirlerinin gelişen rekabet ortamında hakim bir rol üstlenmeleri mümkün olmamıştır. Ancak şehbenderlerin, raporlarında belirttikleri üzere; eğer bu minvalde bir girişimde bulunulacak olursa kolaylıkla başarı da sağlanabilecek bir ortam mevcuttur.

Raporlarda yer alan istatistikler, makalemizde detaylı bir şekilde sunulmuştur. İki şehbenderin düzenlemiş olduğu iki farklı tablo arasında yapılan karşılaştırmalar neticesinde bazı tutarsızlıklar tespit edilmiştir. Bu tutarsızlıkların çok büyük ihtimalle yazım hatasından kaynaklanmış olduğu görülmektedir. Ancak temkinli olarak, bu istatistiklerin yorumlanması için daha fazla veri toplamada fayda görmekteyiz. Diğer yandan, daha evvel yayınlanmamış olan bu iki raporda yer alan bilgilerin ve sunulan istatistiklerin; 1908-1910 dönemine dair Osmanlı İmparatorluğu ile Güney Afrika arasındaki ticari ilişkiler hakkında önem arz ettikleri de bir hakikattir.

REFERENCES

- “Ansiklopedik Ekonomik Sözlüğü”, (Sekizinci Baskı), İstanbul: Dünya Yayınları, Mart 2002.
- Arık, Tuğrul. (Nisan 2015). *19. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İktisadi İlişkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arık, Tuğrul. (2009). *20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Burian, O. (Mart-Haziran 1951). “Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları.” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 9(1-2): 1-41.
- Cape Town Fahri Şehbenderi. (Rumi 1327/ Miladi 1911-1912). “İngiltere - Güney Afrika – Cape Town Fahri Şehbenderliği Raporu”. Ticaret Layihaları, 4: 125-126.
- Faroqhi, S. (Ekim 2011). *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650*. Çev., Neyyir Berktaş. (Beşinci Basım). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Genç, M. (2003). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. (Üçüncü Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İnalçık, H. (Ocak 2009). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt I: 1300-1600*. (Ed.) Halil İnalçık ve Donald Quataert. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kâmûs-ı Türkî. (1986). “Şehbender”, İstanbul: Temel Türkçe Sözlük.
- Kasaba, R. (1988). *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century*. Albany: State University of New York.
- Kurat, A. N. (1949). “III. Murad’dan Kraliçe Elizabet’e Gönderilen Nâme.” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 7(1): 19-24.
- Kurmuş, O. (2012). *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*. (İkinci Basım). İstanbul: Yordam Kitap.
- Kütükoğlu, M. S. (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1976). *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri II (1838-1850)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Kütükoğlu, Mübahat S. (1991). “Avrupa Tüccarı”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA). Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 4: 159-160.
- Laidlaw, C. (Kasım 2014). *Levant'taki İngilizler 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuyla Ticaret ve Siyaset*. Çev., Hakan Abacı. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Levi, L. (1872). *British Commerce and of the Economic Progress of the British Nation 1763-1870*. London: John Murray.
- Murphey, R. (Eylül 1999). 17. Yüzyılda Via Egnatia Boyunca Görülen Ticaret Örüntüleri. (Ed.) Elizabeth A. Zachariadou. Çev., Özden Arıkan, Ela Güntekin ve Tülin Altınova. Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 191-214.
- Novıçev, A. D. (1979). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*. Çev., Nabi Dinçer. Ankara: Onur Yayınları.
- Ohannes Bey. (Rumi 1328/ Miladi 1912-1913). “İngiltere - Güney Afrika – Johannesburg Baş Şehbenderliği Raporu”. Ticaret Layihaları, 6: 78-88.
- Setton, K. M. (1984). *The Papacy and The Levant (1204-1571) Volume 4*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- Turan, Ş. (2003). “Levant”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA). Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 27: 145-147.
- Wood, A. C. (Ekim 2013). *Levant Kumpanyası Tarihi*. Çev., Çiğdem Erkal İpek. Ankara: Doğu Batı Yayınları.